

УДК 93 / 4 УКР/

І. С. ПЛАХТІЙ

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ДОБИ ГЕТЬМАНАТУ

Розглядається культурне будівництво за доби Гетьманату.

Ключові слова: Українська революція, культурне будівництво, Гетьманат, українська мова.

Рассматривается культурное строительство в период Гетманского правления.

Ключевые слова: Украинская революция, культурное строительство, Гетманат, украинский язык.

The cultural construction within the period of Hetman government is examined.

Key words: Ukrainian revolution, cultural construction, Hetmanate, Ukrainian language.

Чим більше ми віддаляємося від подій Української революції 1917–1921 рр., тим об'єктивніше розглядаємо й оцінюємо їх. Українській революції належить особливо важливе місце в багатомісячній історії нашого народу. Ставши однією з найбільших вершин у його національному поступі, вона відродила не лише українську націю, а й державність. І хоча революція зазнала невдачі, багатий та повчальний досвід тієї вікопомної доби має велике науково-пізнавальне й практично-політичне значення.

Уже дев'ять десятиліть Українська революція перебуває в епіцентрі наукових дискусій, породивши велику кількість різноманітної літератури загального характеру. Але спеціального дослідження про національно-культурну політику доби Гетьманату немає.

Отже, **мета** статті — дослідити перші кроки культурного будівництва за доби Гетьманату. Це зумовлено значною увагою до питань культури Гетьмана та його уряду. Основою статті є археографічні збірники документів, мемуари, періодика, наукова й інша література [1]. Особливе значення мають публікації з проблеми, видані друком за роки революції чи відразу після її поразки. Вони написані по гарячих слідах, вільні від цензури, видані без купюр, насичені документальним матеріалом доби. Архів П. Скоропадського, вивезений до Німеччини, в роки Другої світової війни згорів під час бомбардувань німецьких міст союзниками.

Павло Скоропадський народився в 1873 р., жив у маєткові діда Івана Скоропадського в с. Тростянець на Полтавщині. Він належав до старовинного козацького роду, виховувався в пошані до української культури. Закінчив привілейований заклад — пажеський корпус. У роки Першої світової війни П. Скоропадський командував гвардійським полком, потім

кавалерійською дивізією та армійським корпусом. Улітку 1917 р. українізував 40-тисячний Перший армійський корпус і перетворив його на серйозну бойову силу. Щоб запобігти поширенню радянської влади, він (своїм корпусом) зупинив війська, які прямували на Київ, роззброїв їх і відправив до Росії. Завдяки діям П. Скоропадського Центральна Рада змогла зберегти свою перевагу в Києві.

Авторитет П. Скоропадського зростав в Україні. Всеукраїнський з'їзд Вільного козацтва, що відбувся 16–20 жовтня 1917 р. у Чигирині, обрав його членом Генеральної ради й Отаманом Вільного козацтва [2, Т.1, с. 200; с. 376–378]. Керівництво Центральної Ради вбачало в особі Скоропадського майбутнього диктатора. Генеральний секретаріат змусив його передати командування корпусом генералові Я. Мандзюку [2, Т.1, с. 377–379]. Скоропадський залишив службу і зблизився зі Спілкою земельних власників. Весною 1918 р. в Києві створено «Українську народну громаду», до якої вступило чимало старшин Першого українського корпусу та представників Вільного козацтва. «Громада» мала тісні стосунки з партією хліборобів-демократів. Ці організації почали насаджувати думку про те, що лише сильний керівник зможе вивести Україну з безладу й анархії.

Після приходу німців в Україну в Києві 29 квітня 1918 р. хліборобський з'їзд проголосив Українську державу з Гетьманом П. Скоропадським на чолі [3, 1918, 3 травн.]. Переворот відбувся мирно. Центральна Рада, її уряд, а також усі земельні комітети розпустилися [4, с. 23].

Гетьман дістав тяжку спадщину від Центральної Ради. Не було регулярних військ, проте в Україні стояла майже півмільйонна німецько-австрійська армія, якій потрібно було платити продовольством. Гетьман ратифікував Брестський мирний договір з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною та Болгарією [5, с. 10–11]. За гетьманування Скоропадського чи не вперше Україну визнали у світі кілька десятків держав. Гетьман уклав договори з РРФСР, Грузією, Доном та ін. Нікого з опонентів в Україні не переслідували [6, с. 15–17].

Загалом гетьманський уряд складався з кваліфікованих фахівців, причому з 16 міністрів лише четверо не були українцями [7, с. 167]. Гетьман усунув дезорганізованість у діяльності виконавчих органів, які дісталися його урядові від Центральної Ради, функціональну й організаційну структуру міністерств було оптимально наближено до потреб часу. Сучасники й історики констатують факт певного економічного піднесення в період гетьманату [8, с. 38–39].

Будувати Українську державу в роки Першої світової війни й Української революції було складно. Скоропадський увесь час перебував між двох вогнів. Українські соціалісти не підтримували його та звинувачували в прагненні відновити Російську імперію. Російські монархісти і Спілка земельних власників звинувачували його в сепаратизмі, в тому, що він заряди особистої кар'єри не зупинився б і перед відокремленням України від Росії.

У сфері національно-культурної політики П. Скоропадський прагнув створити умови для Українського національного відродження.

Пропаганду національних традицій Гетьман розпочав з власного одягу. Будучи Отаманом Вільного козацтва, він носив черкеску, історичне козацьке вбрання. Коли став Гетьманом, то одягнув білий козацький жупан з наплічниками із золотого джгута у формі українського герба, сповитого пшеничним колосом тризуба з двома булавами навхрест, а на голову соболіну шапку з оксамитовим малиновим верхом і з пір'ям, оздобленим діамантами [9, с. 71]. На простих людей, яким ще вчора забороняли розмовляти українською мовою, гетьманський одяг справляв неабияке враження.

Прагнення Гетьмана за короткий строк українізувати державний апарат, який майже повністю складався з колишніх російських чиновників «українофобів», свідчило, однак, що його національна політика не була лицемірною. Наприклад, військовому міністерству наказувалося вести діловодство українською мовою, а в усіх установах і частинах негайно створити курси українознавства. Аналогічні заходи, які часто саботували, здійснювалися і в інших міністерствах. Про те, як боровся із саботажем у своєму апараті міністр шляхів сполучення Б. Бутейко, свідчить одне з його розпоряджень. «До міністерства доходять відомості, — говорилося в ньому, — що деякі вищі урядовці примушують службовців балакати з ними московською мовою, а також були випадки, коли поверталися до перекладу надходячі до інституцій прохання, що службовці здебільшого припинили навчання державною мовою на курсах. Наказую твердо пам'ятати, що в Українській Державі державною мовою є українська. Пропоную на всі папери, які надходять до інституцій, написані українською мовою, тією ж мовою й відповідати» [2, Т.2, с. 99]. Були українізовані міністерства освіти та мистецтва, юстиції, здоров'я, віросповідань, шляхів сполучення, закордонних справ та ін.

Отже, першочерговими завданнями ставилося відродження української мови, створення національних освітніх закладів, збільшення кількості україномовних газет, журналів, підручників, розвиток бібліотечної справи, музичного, театального мистецтва тощо. Проте для вирішення цієї важливої справи не вистачало вчителів, а в багатьох місцевостях України їх не було зовсім.

З травня-червня 1918 р. продовжували створюватися культурно-освітні організації «Просвіти» (їх започаткувала Центральна Рада), діяльність яких була особливо активною серед селян. Ініціатором відродження «Просвіт» була українська інтелігенція, яка формувала національну самосвідомість, зокрема Д. Багалій, Д. Дорошенко, С. Єфремов, Б. Грінченко, О. Олесь та ін. У губернських і повітових центрах України «Просвіти» відкривали курси з підготовки вчителів. До цієї справи долучали українські гімназії, кафедри педінститути й університети. «Просвіти» також створювали гуртки з ліквідації неписьменності серед дорослих, а для школярів

запроваджували програми рідною мовою. У 1918 р. на території України діяло понад 2000 «Просвіт», їх діяльність продовжувала активізуватися. У роботі «Просвіти» в Катеринославі брав активну участь Д. І. Яворницький, у Харкові — Д. І. Багалій [10, с. 11], у Чернігові — популярний громадський і політичний діяч І. А. Шраг [11, с. 124]. Улітку 1918 р. гетьман пропонував йому очолити Кабінет Міністрів. Проте І. А. Шраг відмовився, послаючись на нездужання [12, с. 141]. Видатний учений-філолог, етнограф, проф. Харківського університету М. Ф. Сумцов (росіянин за походженням) також брав участь у роботі місцевої «Просвіти». Загалом він був видатним діячем руху за українське національне відродження, зокрема Слобідської України, наполегливим пропагандистом української мови та літератури, народної творчості. Ще в жовтні 1906 р. М. Ф. Сумцов першим серед харківської професури почав читати лекції українською мовою і став першим в Україні, хто наважився на таке. У липні 1917 р. за дорученням Ради Харківського університету спеціальна комісія, до складу якої входив і М. Сумцов, склала записку з українського питання. 12 жовтня її прийняли і надіслали Тимчасовому уряду. У ній Рада Харківського університету висловила за надання права вільного використання української мови в усіх місцевих закладах, а отже, за вільний розвиток національної української культури. Саме глибокі знання української традиційної культури спонукали М. Сумцова дійти висновку, що «життя в Україні повинно йти іншим шляхом: перш за все необхідно звернутися до відродження і поширення національного українського почуття і свідомості» [13]. Минуло понад сто років, але ці слова видатного вченого, на жаль, понині залишаються актуальними.

У 1918 р. М. Сумцов опублікував працю «Начерк історії української літературної мови» [14, Т.8, с. 3102], яка стала програмою діяльності мовознавців-україністів.

У роки гетьманату, завдяки патріотичній діяльності української інтелігенції, були зроблені і перші кроки в розвитку монументального мистецтва і використання його як знаряддя піднесення національної свідомості народу. На національне свято перетворилося відкриття в місті Ромни на Сумщині 24 жовтня 1918 р. першого в Україні пам'ятника Т. Г. Шевченкові, спорудженого молодим скульптором І. Кавалерідзе [15, с. 129].

Обережно здійснювався курс на дерусифікацію шкільної освіти. У нижчих початкових школах з 1 вересня 1918 р. розпочалися заняття українською мовою (у 1-4 класах). У вищих початкових школах вони проводилися українською мовою, якщо в класах більше половини дітей були українцями. У старших класах цих шкіл — в міру можливостей, а в інших школах — виключно українською мовою.

Українізація загальноосвітньої школи викликала опір у педагогів і батьківських комітетів [7, с. 87]. Вона весь час спричиняла негативне ставлення і монархічних партій. Щоб уникнути конфліктів, міністр народної освіти та мистецтва М. Василенко пішов шляхом, утвореним відповідним

міністерством Центральної Ради. Замість того, щоб українізувати російські гімназії, засновував поряд з ними українські. У російських гімназіях було введено як обов'язкові предмети українську мову, історію та географію України. Восени 1918 р. в Україні вже налічувалося понад півтори сотні українських гімназій, зокрема сільських. Для учнів цих гімназій — дітей незаможних батьків — упроваджено 350 іменних стипендій — імені Г. С. Скороводи, Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка й інших письменників і діячів культури.

Отже, у 1918 р. українізація за доби гетьманату мала певні результати. Було українізовано 5,4 тис. початкових шкіл, у яких працювало 62 тис. учителів [21, Ф. 1064.- Оп. 2. — Спр. 9. — Арк. 6; спр. 20. — Арк. 37]. Якщо в 1917 р. вийшло друком 747 назв українських книг, то в 1918 р. — 1085, надруковано декілька мільйонів підручників українською мовою на державні кошти [16, с. 154].

У справах вищих шкіл і наукових інституцій при Міністерстві освіти та мистецтва працювала комісія під головуванням В. Вернадського. За поданням комісії 17 серпня 1918 р. Гетьман прийняв рішення про перетворення Київського народного університету в Київський державний університет [2, Т.2, с. 343–347, 370]. 8 жовтня відбулося урочисте його відкриття. Він діяв паралельно з російськомовним імені св. Володимира. Було зараховано 2 тис. студентів. Під університет виділили комплекс будинків артилерійського училища, а також земельну ділянку площею 26 га. 26 жовтня відкрився Український університет й у Кам'янці-Подільському [17, с. 88], куди записалося понад 1000 осіб. Тоді ж «Просвіта» та земство заснували в Полтаві історико-філологічний факультет університету. У Київському та Харківському російськомовних університетах відкрили українознавчі кафедри — української мови, літератури, історії та права. У приватному російськомовному університеті в Катеринославі (заснований улітку 1918 р.) також відкрили дві кафедри з українською мовою викладання. На одну з них (кафедра українознавства) запросили проф. Д. І. Яворницького. В Одеському університеті, Ніжинському історико-філологічному інституті також відкрили кафедри українознавства.

Згодом вийшов закон про право написання та захисту дисертацій, наукових праць українською мовою.

Ще у квітні 1917 р. з ініціативи Українського Наукового Товариства в Києві почалася підготовка до заснування Академії наук. За доби Гетьманату, ставши міністром, М. Василенко негайно взяв цю справу у свої руки і заявив, що створення в Україні Академії наук є національною потребою. Передумови її утворення існували в Україні.

Наприкінці ХІХ ст. українським науковим осередком стало Львівське Товариство ім. Т. Шевченка, яке згодом перейменували в Наукове Товариство (НТШ). Засноване в 1908 р. в Києві Українське Наукове Товариство не встигло повністю розгорнути свою роботу, оскільки Перша світова війна знищила українські установи [17, с. 89]. За Центральної Ради порушувалося питання про створення Академії наук у формі реорганізації Наукового

Товариства. Але реальних кроків щодо створення Академії наук не було зроблено.

З початку червня 1918 р. при Міністерстві освіти та мистецтва сформовано спеціальну комісію під головуванням В. Вернадського з видатних вітчизняних учених, яка розробила структуру Академії та її статут. Концепція Академії наук передбачала, перш за все, вивчення національної культури. Крім того, в УАН повинні бути гідно представлені фундаментальні і прикладні науки як основа для розвитку продуктивних сил України, а також соціально-економічні дисципліни для вдосконалення політико-правової основи держави та раціонального ведення народного господарства. Згідно із законом про академію, вона визнавалася як «найвища державна наукова установа в Україні» та була самоврядною, тобто мала повну автономію щодо вирішення питань внутрішнього життя. Ці законопроекти були затверджені П. Скоропадським [18, с. 1–2].

24 листопада 1918 р. відбулося урочисте відкриття Української академії наук (УАН) [14, Т.9, с. 3335]. За наказом Гетьмана були призначені перші 11 академіків: по історико-філологічному відділу — Д. Багалій, А. Кримський, М. Петров, С. Смаль-Стоцький; по фізико-математичному — В. Вернадський, М. Кашенко, С. Тимошенко; по відділу соціально-економічних наук — М. Туган-Барановський, С. Левицький, В. Косинський, Ф. Тарановський. На посаду президента Академії наук Гетьман запрошував М. Грушевського, але він відмовився. Першим президентом УАН став В. Вернадський — видатний природознавець, мінералог, геохімік, незмінним секретарем — А. Кримський.

Створення найвищої наукової установи Української Академії Наук було найбільшим досягненням у галузі культури. Протягом багатьох років УАН залишалася науковим центром, який зосереджував навколо себе найкращі наукові сили України. Однак було б відступом від історичної правди вважати ці заходи в розвитку національної культури заслугою лише П. Скоропадського. Ініціатором створення УАН став міністр освіти та мистецтва М. Василенко.

Гетьман не шкодував коштів на організацію великих культурних установ. У серпні 1918 р. започатковано Національну бібліотеку України [2, Т.2, с. 365], у якій зберігалися всі пам'ятки духовного життя українського народу, як рукописні, так і друковані. Фонд бібліотеки збільшувався. Наприкінці гетьманської доби в бібліотеці було вже понад 1 млн книг, серед яких багато рідкісних, стародруків тощо. За кількістю та якістю книг Національна бібліотека України могла конкурувати з найкращими бібліотеками Європи [19, 1918, 8 серпн.]. Також засновано Державний Український архів, у якому зосереджувалися документи історії України, перевезені з архівів Москви та Петрограда. Крім того, були засновані: Національна Галерея мистецтв, Український історичний музей, Український Національний театр під керівництвом М. Садовського, «Молодий театр» на чолі з Л. Курбасом,

Український театр драми та опери, Українська державна капела під проводом О. Кошиця й Державний симфонічний оркестр під керівництвом О. Горілого, Академія мистецтв, Кобзарська школа, Інститут східних мов [21, ф. 2581. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 18]. За гетьманську добу розгорнулося видавництво підручників, на що уряд асигнував велику суму грошей. Узагалі 1918 р. тривалий час був незрівняним, недосяжним за кількістю друкованих українських видань і накладів [2, Т.2, с. 370].

В Україні складним було і становище церкви. Незважаючи на дещо байдуже ставлення до неї Центральної Ради, в Українській Православній церкві відбувалися глибокі зрушення. Серед духовенства і парафіян намітилася дві течії: частина населення, духовенства бажала зберегти все по-старому — підлеглість Української церкви Московській, слов'янську мову в Богослужінні; друга частина прагнула одержавлення церкви, автономії, навіть підсилювалися голоси за автокефалію Української церкви.

За гетьманату зберігався й офіційно утверджувався національний характер нової влади. Це диктувало повернення до звичайної моделі між державою та церквою, однак ставило вимогу проголосити національний характер і самої церкви.

Лявою Скоропадський був людиною віруючою й це безпосередньо віддзеркалилося в його принциповій позиції щодо ролі релігії та церкви в Українській Державі. Уже 29 квітня 1918 р. Гетьман підписав «Закон про тимчасовий державний устрій України» [7, с. 195], де був окремий пункт «Про віру». У ньому йшлося: «Передовою в Українській Державі вірою є християнська, православна. Усі не належні до православної віри громадяни Української Держави, а також усі мешканці на території України користуються кожний на своїм місці свобідним відновленням їх віри і богослужіння за її обрядом» [20, с. 4].

П. Скоропадський обстоював ідею незалежної церкви в Україні. Ще 7–20 січня 1918 р. в Києві відбувався Церковний Собор, але наступ військ більшовицької Росії перервав його роботу. Було ухвалено поновити засідання Собору 10 травня 1918 р. Під час захоплення Києва більшовиками вбито митрополита Володимира й Українська церква залишалася без очільника.

При гетьманському уряді було засновано Міністерство віросповідань, першим міністром якого призначено проф. В. Зінківського, прихильника автокефалії Української православної церкви. З 20 червня до 10 липня в Києві проходила робота Церковного Собору Української православної церкви. В. Зінківський оголосив Собору непохитну волю Гетьмана — «установити автокефалію Української православної церкви». Церковний Собор прийняв рішення утворити Українську автокефальну церкву на чолі з митрополитом Васиелем Липківським [2, Т.2, с. 332–334; 8, с. 98].

Таким чином, важливим зрушенням у духовній сфері стало утворення влітку 1918 р. Української автокефальної православної церкви. Міністерство

віросповідань гетьманського уряду досягло гармонійного співіснування різних релігійних громад в Україні.

Отже, здобутки Української Держави Гетьмана П. Скоропадського в галузі національно-культурного будівництва були досить важливими. Розвивалася нова національна школа, розширювалася мережа навчальних закладів — українські університети, початкові й середні школи, здійснювалася українізація системи освіти та державних установ, збільшився друк книжок на кошти держави, засновувалися бібліотеки, театри, музеї, архіви тощо. Проте ця робота здійснювалася в складних умовах світової війни й революції в Україні, тому не всі заходи гетьманського уряду в культурній сфері реалізовувалися в житті.

Наше нинішнє суспільство все частіше згадує про «сильну руку», яка б приборкала безлад. Як свого часу не лаяли П. Скоропадського: і «німецькою маріонеткою», і «узурпатором». У 1918 р. Україна справді потребувала сильного керівника, але прийшов він запізно і не на тривалий час. Головне, що вдалося йому зробити — зберегти Українську державність й навести в ній лад. Але його можливості обмежувалися реаліями, які залишила українська демократія.

Гетьман у своїй діяльності співпрацював з досвідченими спеціалістами, які сумлінно виконували свої обов'язки. Але він постійно відчував жорсткий кадровий голод. Гетьман не зумів знайти собі надійного соціального підґрунтя. Тодішнє суспільство ще не було готове до «правої» версії українства, тобто права ідея в Україні не набула значного поширення. Та й саме суспільство лише ставало українським. Після гіркого досвіду всіх українських влад гетьманський рух стане впливовим серед свідомих українців. У 1918 р. вони його не зрозуміли й не оцінили.

Яким би не був політичний режим, головне, аби він був ефективним, а ті високі гасла, які кидаються в маси, не перетворилися в профанацію ідеї. У такому разі влада не втратить авторитету, а при згоді суспільства диктатура стане необхідною.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Христюк П. *Замітки і матеріали з історії Української революції* / П. Христюк. — Відень, 1921. — Т. 3; Дорошенко Д. *Мої спомини про недавнє минуле* / Д. Дорошенко. — Прага, 1924; *Революція на Україні. По мемуарам белых.* — М.-Л., 1930; *Культурне будівництво в Українській РСР. 1917–1927 . зб. док. і матеріалів.* — К., 1972; *Скоропадський П. Спогади* / П. Скоропадський. — К., 1992 та ін.
2. *Дорошенко Д. І. Історія України* / Д. І. Дорошенко. — Ужгород, 1932. — Т. 1, 2.
3. *Робітнича газета.* — 1918.
4. *Винниченко В. Відродження нації* / В. Винниченко. — К., Відень, 1920. — Ч. 3.

5. Скоропадська О. *І мали державу і світ визначав* / О. Скоропадська // *Україна*. — 1992. — № 2.
6. Христюк П. *Замітки і матеріали з історії української революції* / П. Христюк. — Відень, 1921. — Т. 3.
7. Скоропадський П. *Спогади* / П. Скоропадський. — К., 1992.
8. *Революція на Україні по мемуарам белых*. — М.-Л., 1930.
9. Кульчицький С. В. *Українська держава часів гетьманщини* / С. В. Кульчицький // *Україн. історич. журнал*. — 1992. — № 7–8.
10. Полякова Ю. *Харьківський летописец (Д. И. Багалей)* / Ю. Полякова // *Харьков: Что? Где? Когда?* — 2004. — №7 (жюль).
11. Єфремов С. І. А. *Шраг (некролог)* / С. Єфремов // *Наше минуле*. — 1919. — №1–2.
12. *Хліборобська Україна: збірник*. — Відень, 1920–1921.
13. Мандебура О. *Микола Сумцов: життя в Україні повинно іти іншим шляхом* / О. Мандебура // *День*. — 2003. — 18 квіт.
14. *Енциклопедія українознавства*. — Львів, 2000. — Т. 8, 9.
15. *Ромни*. — Х., 1968.
16. Верстюк В. Ф. *Діячі Української Центральної Ради* / В. Ф. Верстюк, Т. С. Осташко. — К., 1998.
17. *Полянська-Василенко Н. Історія України* / Н. Полянська-Василенко. — К., 1991.
18. *Збірник праць Комісії про вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві*. — К., 1919.
19. *Державний вісник*. — 1918.
20. Ульяновський В. *Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (Доба гетьманату Павла Скоропадського)* / В. Ульяновський. — К., 1991.
21. ЦДАВО України.

Надійшла до редколегії 02.12.2009 р.

УДК 070(477):008

В. М. ШЕЙКО

ЛІТЕРАТУРНІ ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ УКРАЇНИ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Розглядаються різноманітні літературні періодичні видання України, що виходили друком у роки незалежності. Аналізується культурологічна складова цих видань. Наводиться компаративістська характеристика літературної періодики, визначається культурологічний, духовний потенціал та його вплив на соціум, на процеси відбудови незалежної України.

Ключові слова: літературні періодичні видання, культурологічний аспект, українські інтелектуальні видання, україністика, незалежність.